

Солиқ ислохотларини амалга ошириш ва қўшимча қиймат солиғини қўллаш соҳасини кенгайтириш муаммолари

Таҳлилий маълумотнома

2019 йил 1 январдан бошланган солиқ ислохоти Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида” ги фармони билан ташаббус қилинган эди.¹

Солиқ ислохотларини амалга оширишнинг вазифа ва муаммолари

Солиқ ислохоти бизнес учун солиқ ва маъмурий юқини камайтириш, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва қонунийлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш мақсадида мамлакат солиқ тизимини тубдан қайта қуришга қаратилган.

Бироқ, солиқ ислохотининг бир қатор вазифалари амалга оширилмади, натижада ислохотларни амалга ошириш жараёнида хусусий бизнес жиддий зарар кўрди, айрим турдаги товарларнинг нархи кўтарилди ва бизнеснинг яширин иқтисодиётга ўтиш жараёни кучайди. Ислохотларни тайёрлаш ва амалга оширишда йўл қўйилган хатолар, ислохотлар концепциясида белгиланган принциплардан воз кечиш юқоридагиларнинг асосий сабаблари бўлди.

Ислохот олдида қандай вазифалар бор эди ва улар қандай амалга оширилди?

1-вазифа – меҳнат (иш ҳақи) га солинадиган юқори солиқларни камайтириш. Ушбу вазифа етарли даражада ҳал этилди, 1 январдан бошлаб хусусий секторда иш ҳақи учун солиқлари кескин камайтилди:

- фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига тўланадиган 8 фоиз суғурта бадали бекор қилинди;
- энг юқори солиқ ставкаси 22,5 фоиз бўлган прогрессив шкала ўрнига 12 фоиз даромад солиғи шкаласи жорий этилди;
- ягона ижтимоий тўлов ставкаси соддалаштирилган тартиб учун 15 фоиз ўрнига 12 фоизгача ва солиқ солишнинг умумий тартиби учун 25 фоизгача пасайтилди (бюджет ташкилотлари ва давлат корхоналаридан ташқари - улар учун ставка 25 фоиз миқдорида белгиланади).

Буни бугунги кунда солиқ ислохотининг энг муҳим ютуғи деб ҳисоблаш мумкин.

2-вазифа – солиқларнинг умумий ва соддалаштирилган тартиблари ўртасидаги солиқ юқидаги тафовутни камайтириш. Ушбу тафовут корхоналарнинг ривожланиш ва камровдан иқтисод қилиш афзаллигидан фойдаланиш имкониятларини чеклайди,

¹ <http://uza.uz/ru/documents/o-kontseptsii-sovershenstvovaniya-nalogovoy-politiki-respubl-30-06-2018>

соддалаштирилган солиқ тартибида қолиш учун корхоналарни ўз даромадларини яширишга ва тақсимлашга мажбур қилади.²

Ушбу вазифа фақат қисман ҳал қилинди. Дарҳақиқат, умумий тартиб корхоналари учун солиқ юкини камайтириш ҳисобига тафовут сезиларли даражада қисқарди, хусусан:

- Давлат мақсадли жамғармасига мажбурий ажратмаларни бекор қилиш (даромаднинг 3,2 фоиз);
- Ягона ижтимоий тўлов ставкасини 25 фоиздан (умумий тартибдаги корхоналар учун) 12 фоизга тушириш;
- юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ставкасини 14 фоиздан 12 фоизга тушириш;
- юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ставкаларини 5 фоиздан 2 фоизгача пасайтириш.

Аммо, солиқларнинг умумий ва соддалаштирилган тартиблари ўртасидаги тафовут кўпгина тармоқларда сақланиб қолмоқда. Бизнинг фикримизча, бу **солиқ ислохотларини амалга оширишнинг бугунги кундаги асосий муаммоси** ҳисобланади. Бунинг оқибатида, ушбу тармоқларда умумий ва соддалаштирилган тартибдаги корхоналар солиқ юки ҳажми нуқтаи назаридан тенг бўлмаган шароитларда қолмоқдалар. Бу умумий тартибдаги корхоналарни солиқлардан қочишга ва бизнесни кичиклаштиришга ундайди.

ҚҚСнинг юқори даражаси – 20 фоиз – тафовут сақланиб қолишининг асосий сабабидир. Айнан солиқнинг ҳажмлари сабабли қайд этилган тафовут сақланиб қолмоқда. Шу билан бирга, Солиқ концепциясининг дастлабки версиясида қуйидаги икки сабабга кўра ставкани 12 фоизга тушириш таклиф қилинган эди:

- ҳисоб-китоблар айнан ушбу 12 фоиз ставка кўплаб саноат тармоқлари учун солиқ юкини тенглаштириш ва ушбу тармоқлар корхоналарининг нисбатан қийинчиликларсиз солиққа тортишнинг умумий тартибига ўтиш имконини беришини кўрсатган эди³;
- 12 фоиз ҚҚС ставкаси энг яқин қўшниларимиз – Қозоғистон ва Қирғизистонда мавжуд.

Бирок, Молия вазирлиги Солиқ концепцияси лойиҳаси муҳокамасида ҚҚСнинг 20 фоиз ставкасини талаб қилган эди. Бу умумий ва соддалаштирилган солиққа тортиш тартибидаги корхоналар учун солиқ юки номутаносиблиги давом этишининг асосий сабаби бўлди.

3-вазифа - ижтимоий меҳнат тақсимоли ва қўшимча қиймат занжирлари шаклланишини йўқ қилувчи **айланма маблағ (даромад) солиқларининг таъсир доирасини камайтириш**. Маъмуриятчиликнинг қулайлигига қарамай, айланма маблағ солиқлари (Ягона солиқ тўлови (ЯСТ), Давлат мақсадли жамғармаларига ажратмалар (ДМЖ)) бир хил қийматдаги такрорий солиққа тортилиши туфайли қўшимча қийматнинг узоқ муддатли занжирларини яратишга имкон бермайди, Ўзбекистон иқтисодиётини жаҳон иқтисодиётининг доимий хом ашё қўшимчасига маҳкум қилади⁴.

Ушбу муаммони ҳал қилиш йўлида жуда кўп ишлар қилинди: ДМЖга ажратмалар (даромаднинг 3,2 фоиз) бекор қилинди, йил бошидан буён ҚҚС тўловчилари сони 41 мингтага (7 мингдан 48 мингтагача) кўпайди ва шу сабабли ЯСТ тўловчилари сони камайди. Ҳукумат ҚҚС тўловчилари сонини янада кенгайтиришни режалаштирмоқда.

Бирок, қўйилган вазифанинг тўлиқ бажарилишига қуйидагилар тўсқинлик қилади:

- **ҚҚСни тўлашда**, шу жумладан импорт учун **алоҳида имтиёзларнинг мавжудлиги**, бу ушбу солиқни тўлаш занжирларининг узилишига олиб келади ва солиқ юкини ҳалол солиқ

² Подробнее см.: <http://ced.uz/issledovaniya/analiz-vozmozhnostej-razvitiya-promyshlennyh-klasterov-i-proizvodstvennoj-kooperatsii-v-respublike-uzbekistan/>.

³ Подробнее см.: <https://repost.uz/nalogovaya-reforma>.

⁴ Подробнее см.: <https://repost.uz/nalogovaya-reforma>.

тўловчиларга юклайди, солиқ тўловчилар учун тенг бўлмаган шароитларни яратади ва бу рақобатни йўқ қилади.

- бир қатор **соҳаларнинг ҚҚС тўлашдан озод этилгани**, масалан, қишлоқ хўжалиги корхоналари, автомобиль саноати, бу ҳам ушбу солиқни тўлаш занжирларининг узилишига олиб келади ва солиқ юкини ҳалол солиқ тўловчиларга юклайди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бўйича ҚҚСни қоплай ололмайдиган умумий овқатланиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, расмий савдо энг кўп зарар кўрадиган тармоқлар ҳисобланади.

- Юқорида кўрсатилгандек, **солиқларнинг умумий ва соддалаштирилган тартиблари ўртасида солиқ юкидаги сақланиб қолаётган тафовут**, авваламбор, юқори ҚҚС ставкаси – 20 фоиз билан боғлиқ бўлиб, бу корхоналарни **ушбу ва бошқа солиқларни тўлашдан бош тортишга** (ҚҚСни тўлашдан қочиш учун даромадни яширишга тўғри келади ва шунга мос равишда бошқа солиқларнинг базаси ҳам камаяди) ва “яширин” йўлга ўтишига **ундайди**. Шунини таъкидлаш керакки, 20 фоиз ҚҚС ставкаси ўз-ўзидан юқори ҳисобланмайди. Бу ерда солиқнинг икки тартиби ўртасидаги солиқ юкининг бузилиши омили сифатида юқори эканлиги ҳақида гап бормокда, бу эса бизнесни ҚҚСни тўлашдан бўйин товлашга ундайди.

- **ҚҚС маъмурчилиги ва даромад солиғи жараёнларининг мураккаблиги** (Солиқ концепциясига мувофиқ соддалаштирилиши керак эди, аммо бу амалга оширилмади).

Натижада, 2019 йилда умумий солиққа тортиш тартибига ўтган корхоналар, ҚҚСни ҳисобга олган ҳолда, ҚҚС тўламайдиганларга нисбатан камроқ қулай шароитларда бўлишди, бу уларни ўз бизнесларини бўлиб кичиклаштиришга (соддалаштирилган солиққа тортиш тартибига қайтиш учун) ва даромадларини яширишга мажбур қилмокда. Бу ҚҚС тўлови занжирларининг узилишига, ҳалол солиқ тўловчилар юкининг ошишига ва нархларнинг ошишига олиб келади.

4-вазифа – солиқ маъмуриятчилигини соддалаштириш. Хусусан, Концепцияда куйидагилар кўзда тутилган эди:

- солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш;

- 2018 йилнинг 1 ноябрига қадар самарасиз солиқ, божхона имтиёзлари ва преференцияларни бекор қилиш бўйича таклифлар тайёрланиши керак эди;

- 2018 йилнинг 1 декабрига қадар Солиқ кодексининг янги таҳрири ишлаб чиқилиши керак эди.

Афсуски, деярли ҳеч нарса қилинмади:

- Солиқ кодексининг янги таҳрири муҳокама учун 2019 йилнинг ўрталарида эълон қилинди.

- ҚҚСдан озод қилинган ўзи ишлаб чиққан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бўйича ушбу солиқни ҳисобга олиш муаммоси ҳал этилмади. Шу билан бирга, ушбу муаммони ҳал қилишнинг анча самарали ечимлари мавжуд эди. Аммо улар эътиборга олинмади.

- Концепцияда белгиланган ҚҚС ва даромад солиғини ҳисоблаш ва тўлашни соддалаштириш амалга оширилмади. Ушбу солиқлар маъмурчилиги солиқ тўловчилар учун ҳам, солиқ органлари учун ҳам қийин бўлиб қолмокда, бу эса солиқ ислохотларини муваффақиятли амалга оширишга йўл қўймайди.

- Солиқ имтиёзларини оптималлаштириш амалга оширилмади. Шу билан бирга, кўплаб солиқ имтиёзлари самарасиз ва жуда зарарли: улар рақобатни йўқ қилади (баъзиларида имтиёзлар мавжуд, бошқаларида эса йўқ) ва давлат бюджетини заифлаштиради.

- Солиқ ислохотлари Концепциясига зид равишда (ЯСТнинг 4 фоиз ягона ставкасини назарда тутган ҳолда) иқтисодийнинг турли тармоқлари учун ЯСТнинг табақалаштирилган ставкалари жорий этилди.

• турли соҳалар учун ҳар хил ставкаларга эга соддалаштирилган деб номланган ҚҚС жорий этилди. Бу ислохотларни амалга оширишни секинлаштиради ва мураккаблаштиради, чунки бу ушбу солиқни тўлашда ҳисоб-китобларни амалга оширишга имкон бермайди.

• Бир қатор муҳим солиқ қондалари жамоатчилик муҳокамасисиз тасдиқланди. Биринчи навбатда қуйидагилар ҳақида гап бормоқда:

- ҚҚС соддалаштирилган тартиби ва ЯСТнинг табақалаштирилган ставкалари (юқорига қаранг),
- уяли алоқа хизматларига акциз солиғи, қўшма ставка жорий этиш ва Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган сигаретларга акциз солиғи ставкасини ошириш.

Бундан ташқари, 2018 йилнинг иккинчи ярми ва 2019 йилнинг биринчи ярмида солиқ имтиёзларини бериш жараёни, шу жумладан алоҳида шахсларга давом этди, баъзи секторларда (масалан, электротехника саноати соҳаси) ҳатто кучайтирилди.

Натижада: умумий солиққа тортиш тартибига ўтган ёки ҚҚС тўловчиларига айланган корхоналар учун **солиқ маъмуриятчилигининг харажатлари бир неча баробарга ошди** ва бизнеснинг тенг бўлмаган шароитлари туфайли **иктисодиётнинг бир қатор соҳаларида рақобатбардош муҳит ёмонлашди.**

Кўриладиган чоралар

Президентнинг 2019 йил 28 июндаги “Солиқ ва божхона имтиёзлари берилишини янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида⁵ ушбу маълумотномада қайд этилган баъзи муаммоларни ҳал қилиш йўллари белгиланган, жумладан:

- Қуйидагилар ҳисобига ҚҚС тўловчилари сонининг кўпайиши:
 - 1 миллиард сўмдан ортиқ пул айланмаси (тушуми)га эга бўлган ёки 50 гектардан ортиқ қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер майдонларига эга бўлган ягона ер солиғи тўловчилари;
 - пахта хомашёсини ишлаб чиқарувчилар;
 - бензин, дизель ёқилғиси ва газни ёқилғи қуйиш станциялари орқали охириги истеъмолчиларига сотадиган юридик шахслар;
 - товарларни импорт қилувчи тадбиркорлик субъектлари;
 - қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари, асбест, кўмир, ёғоч материаллари, ёғоч ва ундан тайёрланган буюмлар, углеводород хомашёси, соя данаги, кунгабоқар ва кунжут уруғлари, мойли хомашё ва шакар хомашёси, қишлоқ хўжалиги техникаси, автотранспорт воситалари, автотранспорт воситаларини ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган бутловчи буюмлар, материаллар ва технологик асбоб-ускуналар бўйича имтиёзларни бекор қилиш.
- Ягона ер солиғини тўловчилари бўлган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари қўшимча қиймат солиғини ихтиёрий равишда тўлашга ўтиш ҳуқуқига эга бўлдилар.
- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига Давлат солиқ қўмитаси билан биргаликда 2019 йилнинг 1 октябрга қадар қўшилган қиймат солиғининг ҳисобга олинган суммасининг уни ҳисобланганидан ошган суммасини мажбурий қоплаб бериш тартибини жорий этиш бўйича таклифлар киритиш вазифаси топширилди.
- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат божхона қўмитаси бошқа манфаатдор идоралар билан биргаликда 2019 йил 1 августга қадар божхона имтиёзларини бериш тартибини тубдан қайта кўриб чиқиш, шунингдек, илгари берилган имтиёзларни бекор қилиш бўйича таклифлар киритиш вазифаси топширилди.

⁵ <http://uza.uz/ru/documents/o-merakh-po-dalneyshemu-uporyadocheniyu-predostavleniya-nalo-28-06-2019>

Аммо, афсуски, ушбу чора-тадбирлар бугунги кунда солиқ ислохотларини амалга оширишнинг асосий муаммосини ҳал қилиш имконини бермайди, хусусан, **қўплаб соҳаларда сақланиб қолган солиқларнинг умумий ва соддалаштирилган тартиблари ўртасидаги солиқ юкидаги сезиларли тафовут**, бу ҚҚСнинг юқори (20 фоиз) ставкаси сақланиб қолиши билан боғлиқ.

Тавсиялар

Мавжуд вазиятни тўғирлаш ва Президентнинг июнда (2018 й.) қабул қилинган Фармонида белгиланган солиқ ислохоти вазифалари ижросини таъминлаш учун нима қилиш керак? нима қилиш керак?

1. ҚҚС ставкасини 20 фоиздан 12 фоизгача пасайтириш, шу билан бирга, ҚҚС ва бошқа солиқлар ҳамда божхона тўловлари бўйича имтиёз ва истисноларни бекор қилиш.

Молия вазирлиги бюджетнинг пасайишини олдини олиш истаги билан ҚҚС ставкасининг 20 фоиз миқдориди сақланишини ҳимоя қилган эди. Айти пайтда:

- юқорида қайд этилганидек, ҚҚС юқори ставкасининг сақланиб қолиши, бу солиқларни тўлашдан бўйин товланишнинг асосий сабаби ва шунга мос равишда бюджет режаларини амалга ошириш билан боғлиқ муаммолардир. ҚҚС ставкасини пасайтирмасдан ва солиқнинг икки тартиби ўртасидаги солиқ юкини мувозанатлаштирмасдан, бизнес делегализациялари билан вазиятни ўзгартириш имконсиз;

- Давлат солиқ кўмитаси раисининг ўринбосари Мубин Мирзаев 2019 йил июнь ойининг бошида ҚҚС номинал ставкаси 20 фоиз ни ташкил этганида, ҚҚСнинг амалдаги ставкаси бор-йўғи 11,5 фоиз ни ташкил қилишини таъкидлади. Бу шуни англатадики, кимдир қўшимча қийматнинг 20 фоизини ёки ундан ҳам кўпроқни тўлайди (чунки у зачёт ололмайди) ва кимдир имтиёзлар ва солиқлардан озод қилинишлар туфайли ҳеч нарса тўламайди. Бу ўртача 11,5 фоиз ни ташкил этади. Афсуски, ҚҚСнинг самарали ставкасини ҳисоблаш усули тақдим этилмаган, бу ҚҚС ставкаси пасайишини аниқ баҳолашга имкон бермайди. Аммо, ҳар қандай ҳолатда ҳам, берилган рақам солиқ имтиёзлари ва солиқлардан озод қилинишлар бекор қилиниши ҳисобига бюджет учун йўқотишларсиз ҚҚС ставкасини сезиларли даражада пасайтириш учун захиралар мавжудлигини кўрсатмоқда. Ва бизнесни қонунлаштириш (солиқ юкини камайтиргандан кейин) туфайли бюджет даромадлари нафақат ҚҚС, балки бошқа солиқлар бўйича ҳам ошиши керак.

2. Солиқ маъмуриятчилиги харажатларини камайтириш бўйича комплекс ишларни амалга ошириш, шу жумладан:

- солиқ имтиёзларини оптималлаштириш;
- ҚҚС тўлашдан озод қилинган саноат ва маҳсулотлар сонини қисқартириш;
- ҚҚС ва даромад солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартибини соддалаштириш;
- ЯСТнинг алоҳида ставкалари ва соддалаштирилган ҚҚС, шу жумладан, улар ҳаддан ташқари оширилган умумий овқатланиш соҳаси учун қайта кўриб чиқиш⁶.

⁶ Подробнее см.: <https://kun.uz/ru/news/2018/12/30/yuliy-yusupov-o-nalogovoy-reforme-dostijeniya-i-problemy>.